

Politička simbolika i tradicijsko likovna izražavanje

Šestan, Ivan

Source / Izvornik: **Zbornik I. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti, 2004, 475 - 478**

Conference paper / Rad u zborniku

Publication status / Verzija rada: **Published version / Objavljena verzija rada (izdavačev PDF)**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:254:660063>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-10**

Repository / Repozitorij:

[PODEST - Institute of Art History Repository](#)

Politička simbolika i tradicijsko likovno izražavanje

Uvod

Potrebu da odredim odnos seljačke kulture prema politici osjetio sam osamdesetih godina kada sam za zagrebački Etnografski muzej otkupio svečane sanjke s Banije. Plavo obojene i ukrašene likovima konja i jugoslavenskim grbovima, isprva su me one više provocirale likovnošću nego simbolikom, a svojom su agresivnošću uobličile ideju o izložbi narodne umjetnosti koja bi prezentirala cijeli njezin estetski spektar od vrhunskih ostvarenja do vulgarnoga kiča (sl. 1).

Već pri planiranju grube koncepcije izložbe, kao njezin interesantan aspekt, nametnula se i politička simbolika, a odmah zatim i odnos tradicijskog i političkog. Ta izložba stjecajem okolnosti nije realizirana, a politički je diskurs dramatično aktualiziran ratom. Nakon rata, najprije knjiga Ive Žanića *Prevarena povijest*, pa kasnije *Bordel ratnika* i *Politika simbola* Ivana Čolovića, potakle su me da i sâm formuliram vlastita razmišljanja o likovnom ukrašavanju s političkom motivacijom u kontekstu odnosa cjelokupne tradicijske umjetnosti i politike. S obzirom da obojica autora u ovom kontekstu razmatraju i tradiciju kulta heroja (hajduka/razbojnika) koja je, prema Žaniću, razvijena samo na područjima s povijesnim iskustvom otomanske vlasti (Žanić, str. 21., 24.), interesiralo me je kako se ta povijesna činjenica odnosi prema tradicijskom likovnom izražavanju u Hrvatskoj, s obzirom da otomanska vlast nije obuhvaćala cijelo njezino područje. Uz ova pitanja, učinilo mi se potrebnim dotaći se i starog problema »izvornosti« kulturne pojave, pa ću svoje stavove obrazložiti služeći se kao primjerima građom iz zagrebačkog Etnografskog muzeja i Muzeja Like iz Gospića.¹

Ako već kulturu naroda moramo dijeliti na narodnu (odnosno »pučku«), tradicijsku ili ruralnu nasuprot urbanoj i elitnoj, tada je neophodno imati na umu da nije riječ o autonomnim entitetima koji egzistiraju sami za sebe, već o entitetima u intenzivnoj međusobnoj komunikaciji. Interaktivnost u odnosima dviju društvenih skupina — naroda i političke elite — vrlo je stara i datira u vrijeme kada se prestalo vladati u ime boga, a počelo se vladati u ime naroda, u čemu je jezik simbola postao *lingua franca* te komunikacije. Tako Ivan Čolović predgovor svojoj knjizi *Politika simbola* započinje konstatacijom »da je politika u najvećoj meri stvar simbola,

a da je vlast... u stvari vlast nad simbolima.« (Čolović-b, 2000.)

U toj dvosmjernoj vertikalnoj komunikaciji, u smjeru prema dolje, u totalitarnim sustavima privilegij korištenja tim jezikom pripada suverenu (i onima koji govore u njegovo ime), dok u pluralističkim društvima pripada i drugim pripadnicima političke elite. Prisjetimo se tako snimaka posjeta kraljevskog veličanstva, druga ili gospodina *Togitog* u prostori-ji ili na pozornici okićenoj ćilimima (*ponjavcima*) ili vezenim ručnicima uz kruh i sol, a ugledne predstavnike lokalne zajednice u narodnoj nošnji. Ako se tu i radi o (uzajamnom) podilaženju i o manipulaciji narodnom kulturom, ne bih rekao da se doista radi i o izvrtanju njezinih **izvornih** vrijednosti, s obzirom na to da je tijekom dugog povijesnog razdoblja i politika postala dijelom te kulture.

U suprotnom pak smjeru te komunikacije, prema gore, pük koristi isti taj jezik, pri čemu prilog produciranju tih simbola podjednako daju i oni gore i oni dolje. U svakodnevnom govoru sintagmu »izvorna narodna kultura« (a pogrešno u istom značenju i **autentična** i **autohtona**) često koristimo kao konstantu, niti ne razmišljajući u koje bi sve poteškoće upali pokušavajući precizno definirati taj termin. U rano, idealističko doba znanosti koju u Hrvatskoj zovemo etnologija, tragalo se za »čistom seljačkom kulturom«, barem bez recentnih »gradskih utjecaja«, tj. za elementima ruralne kulture predindustrijskog doba. Kao rezultat takvih stavova tridesetih godina se na smotrama folkloru zabranjuje hrvatski trobojni pojas (*tkanica*) kao dio narodne nošnje. Dakle, na smotrama, kojima je jedan od glavnih ciljeva stimuliranje hrvatske nacionalne svijesti, gotovo se zabranjuje pojas u nacionalnim bojama, jer nije »narodan«, tj. »nije izvoran«. Ranih osamdesetih sam, pak, kao član žirija na tadašnjoj međurepubličkoj smotri u Brčkom, osobno morao braniti folklornu skupinu iz Županje (*Kristal*), koja je izazvala incident pojavivši se na pozornici upravo s takvim pojasisima. Incident je prerastao okvire te smotre, jer je otprilike u isto vrijeme došlo do sličnog incidenta i na nekom nastupu *Lada*. Kratkotrajna polemika vođena je uglavnom u sferi politike, isključivo na stranicama dnevnog tiska, uz sudjelovanje malobrojnih stručnjaka koji su trobojni pojas branili kao sastavni dio »izvorne narodne nošnje«. Tako je ova tkanica od ele-

menta unešenog u narodnu kulturu izvana postala autentičan tradicijski predmet, što postavlja pitanje: jesu li se u međuvremenu promijenili kriteriji prema kojima određujemo što je to »autentično«, »narodno«, ili su oni ostali isti, samo što ga je dužina perioda u kojem je predmet bio prisutan u narodu verificirala kao »izvoran«. Osobno smatram da je točno oboje: promijenili su se kriteriji, ali je i nakon relativno dugog perioda postalo jasno da je predmet inkorporiran u narodnu kulturu, kao i mnogi drugi elementi unešeni izvana.

Ukrase s političkom motivacijom na predmetima etnografskog inventara po njihovoj suštini od drugih ukrasa razlikuje samo poruka koju emitiraju. Njih je, dakle, moguće pronaći, kao i ostale ukrase na svim svečanim predmetima i arhitekturi i u svim tehnikama koje je poznavao narodni umjetnik. Izbor motiva kreće se od geometrijskog do figurativnog, dok porukom izražavaju etničku (konfesionalnu) pripadnost ili lojalnost aktualnoj vlasti, odnosno dijelu političke elite.

Motivi

Na području Hrvatske (kao i u bližem i daljem susjedstvu), političko je značenje etničkog u dvadesetom stoljeću veoma ojačalo, pa je i njegovo izražavanje postalo izravno. U javnosti se ranije npr. relacija »mi i oni« najčešće uspostavljala karakterističnom geometrijskom ornamentikom i specifičnim izborom boja. Kao primjeri mogu poslužiti hrvatska i srpska nošnja iz Bukovice, koje su krojem i izborom ornamentata gotovo identične, a razlikuju se uglavnom po tome što su Srbi birali nešto zagasitije boje od Hrvata. Može nam poslužiti i primjer tzv. ličke kape², koju su u fazi njezine transformacije početkom 20. st. kao simbol konfesionalne i etničke pripadnosti lički pravoslavci nosili s dužim resama, a katolici s kraćim (Kolak). Transformacijom etničkog u političko sve se više koristi izbor motiva s direktnom političkom porukom: trobojnice i grbovi kao ornamenta na nošnjama i drugim predmetima, portreti suvremenih političara (na muzičkim instrumentima, uskrsnim pisanicama, šaranim tikvicama, preslicama) te slogani različitih političkih stranaka.

Mislim da izvore ornamentici s »neizravnim« političkim sadržajem možemo datirati u razdoblje kada političko značenje etničkog nije bilo tako jako, dok je ona s »izravnim« novija i u narodnu umjetnost prihvaćena djelovanjem iz urbanih političkih centara.

Prema nekim indicijama, početke pojave izravne političke simbolike u narodnoj umjetnosti možemo smjestiti u vrijeme između druge polovice 19. stoljeća (i ilirizma) i tridesetih godina dvadesetog stoljeća (kulturno i političko djelovanje Seljačke sloge). Etnolozi prve polovice 20. st. ovakvu simboliku u toj interaktivnoj komunikaciji između političke elite i naroda ne smatraju autentičnim, narodnim kulturnim elementom, dok ga ilirci, nastojeći se služiti narodnim simbolima u podizanju nacionalne svijesti, percipiraju upravo tako. Stanko Vraz 1841. godine piše prijatelju Muršecu: *I*

gospoje i devojke doć će (na pokladni ples — I. Š.) *sve u narodnoj opravi (crveno, belo i mrklo-modro)*. (Sremac, str. 143.)

Branimir Bratanić, uz Milovana Gavazzija jedan od nestora hrvatske etnologije, u kalendaru Seljačke sloge za 1937. godinu piše: *Jedna narodna tkanica više vrijedi od svake dućanske (tvorničke) »pantljike«, makar to bila i — trobojka*, čime jasno daje do znanja da trobojni pojas (*tkanicu*) ne smatra narodnom. Također savjetuje sudionicima smotri folklor: *Isto tako ne smije biti krivog (lažnog) rodoljublja. To se rodoljublje pokazuje isticanjem zastava i trobojnih vrpca, koji su obična tvornička ili dućanska roba...* (Bratanić, str. 18., 47.).

U istom tom periodu odvija se i promjena izgleda »ličke kape« kod koje se stožasto tjeme pretvara u ravnu kružnu plohu, a rese produžuju. Prema predaji, do te je promjene došlo 1902. godine kada je neka »baba Šubajčićka« ovaj modni novitet uvela da bi mladež na ravnu plohu mogla izvesti ili prišiti hrvatski grb (Kolak). Međutim, primjerci najranijih kapa s ravnim tjemnom još su uvijek zadržali karakterističnu i propisanu ornamentiku stiliziranog paunovog pera, izvedenu ručnim vezom crnim koncem na crvenoj podlozi, kakvu su imale i kape sa stožastim tjemnom (sl. 2, 3.).

Kasniji su primjerci s ukrasima koji izravno otkrivaju vlasnikov konfesionalni, etnički i politički identitet (u pravilu je to hrvatski ili srpski povijesni grb). Kao simboli lojalnosti vlastima, iz kojih se katkada mogla pročitati i etnička pripadnost, javlja se najprije i grb Kraljevine Jugoslavije, grb socijalističke Jugoslavije ili Hrvatske. Oni se, dakako, javljaju zbog nastojanja vlasti da potisnu nacionalno, pa se jugoslavenskim grbom manifestira lojalnost vlastima, dok je grb SR Hrvatske, s obzirom da kao službeni simbol nije zabranjen, poslužio za posredno manifestiranje hrvatskog etničkog identiteta (sl. 4.).

Kako je etničko postalo političko, tako su i povijesne osobe, tj. njihovi portreti iz predaje pojedinih zajednica, dobivali svoj politički kontekst, ako ga već prije nisu imali (Hajduk Veljko, Njegoš, Vuk Karadžić, Zrinski i Frankopani, ban Jelačić i drugi). U Slavoniji portrete takvih osoba nalazimo na ukrašenim tikvicama i drvenim rezbarenim predmetima. Na području Like i dalmatinskog zaleđa vrlo su česti takvi ukrasi na guslama, i to rezbareni na vratu ili stražnjem dijelu korpusa ili bojeni, sprijeda na kožnoj membrani (sl. 5, 6.).

Raširenost ovih motiva na područja dalmatinskog zaleđa, Like i Slavonije, dakle na područja koja su u nekom povijesnom periodu bila pod otomanskom vlasti, odnosno izložena kulturnoj razmjeni s tim područjima, dovodi u vezu tezu Ive Žanića o povezanosti kulta heroja razvijenog na tim područjima i folklorne matrice prisutne u političkom djelovanju u dvadesetom stoljeću.

Da je folklorna matrica bila prisutna u posljednjih deset godina i u Hrvatskoj i kako je bila, a i još je prisutna, kako u političkoj retorici, tako i u vizualnom image-u masovnih skupova, mislim da je prilično jasno. Djelotvornost upravo

folklorne matrice temeljene na tradiciji spomenutih područja u uzajamnoj komunikaciji naroda i političke elite mislim da je razlog tomu što se ona »izvozi« i u ona područja koja takvu tradiciju, ili barem neke njezine dijelove, ne njeguju. Tako se pojavljuju guslari i u krajevima koji ne poznaju epsku poeziju. Posljednji je takav bio prosvjedni skup u organizaciji *Stožera za obranu digniteta Domovinskog rata* na Jelačićevu trgu, kojemu je, kao uočljiva figura i kamerama privlačan motiv, prisustvovao Sinjanin (naturalizirani Osječanin), guslar Mile Krajina. On je do 1990. godine bio sveprisutna figura folklornih smotri i festivala širom Hrvatske (posebno Slavonije), a od 1990. i mnogih masovnih političkih skupova. Ako i zanemarimo, u ovom i drugim slučajevima, određenu želju pojedinca za promocijom, svakako ovdje možemo pročitati i potrebu da se nadoknadi nedostatak u dramaturgiji masovnih skupova: isticanje nacionalnih simbola i narodnih nošnji nije bilo dovoljno za postizanje utiska jedinstvenosti naroda i vodstva te je bilo potrebno i verbalno očitovanje obiju strana — i vodstva i sudionika skupa.

Zaključci

1. Očito je da tradicijsku likovnu umjetnost treba promatrati u kontekstu cjelokupne tradicijske kulture, iz čega i proizlaze analogije s usmenom književnosti.
2. Ono što Žanić definira kao područje otomanske vlasti (i graničnih područja) najvećim dijelom odgovara, prema podjeli utvrđenoj na osnovi geografskog rasporeda kulturnih elemenata na području Hrvatske, tzv. *dinarskoj kulturnoj zoni* i dijelu *panonske*, čija se kultura prožimala s dinarskom.
3. Iz činjenice da se geografski dinarska kulturna zona do određene mjere podudara s područjem otomanske vlasti ne treba brzopleto zaključiti o Žanićevoj folklornoj matrici temeljenoj na kultu heroja, kao i o politički motiviranom tradicijskom ukrašavanju kao kulturnim elementima stvorenim na ovom području po uspostavi otomanske vlasti. S obzirom da oblike epske usmene književnosti kao medija kulta heroja osnovano možemo pretpostaviti na ovom području i prije otomanske vlasti, logičnom se čini mogućnost njegova kasnijeg prenošenja i u likovni medij. Tako oblikovana tradicija bila je pogodna za permanentnu interpretaciju sličnih, novijih političkih sadržaja.

Bilješke

1
Zahvaljujem kolegici Tatjani Kolak, kustosici Muzeja Like iz Gospića, što mi je omogućila pregled građe Muzeja, kao i na podacima iz svog nepubliciranog rada o »ličkoj kapi«.

2
Koristim ovdje taj termin jer se primjer koji navodim tiče upravo te kape kao dijela ličke narodne nošnje, iako je u etnologiji ona poznata kao »dinarska kapa«.

Literatura

- Bratanić, B.**, O smotrama hrvatske seljačke kulture, Zagreb. Mala knjižnica Seljačke sloge, 7-8.
- Čolović, I.** (a), *Bordel ratnika*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2000.
- Čolović, I.** (b), *Politika simbola*, Biblioteka XX vek, Beograd, 2000.
- Kolak, T.**, O porijeklu ličke kape (nepublicirano)
- Sremac, S.**, Ples u suvremenim pokladnim običajima, u: *Narodna umjetnost*, 25/1988.
- Žanić, I.**, *Prevarena povijest*, Durieux, Zagreb, 1998.

Summary

Ivan Šestan

Political Motivation Behind Traditional Ornaments

The author reflects on the symbolism of the politically motivated traditional decoration and its historical development from the late nineteenth until the middle of the twentieth centuries. His starting point is the statement that traditional visual arts should be considered within the framework of the entire traditional culture, which includes analogies with oral literature. The matrix of folklore, composed of the traditional symbols of visual arts, as well as those of oral literature and music, forms the basis for the behaviour of politicians on the entire area of former Yugoslavia, from the nineteenth century up to the present days.

The author establishes a parallel between the political symbols expressed in visual arts by means of analogies with epic poetry. This is the core of the hypothesis endorsed by a number of authors, namely that this matrix is, as a basis for political behaviour, most intensely present in those areas which were under the Ottoman rule. In Croatia, the area under the Ottoman rule (and the frontier regions), according to the division made on the basis of the geographical distribution of cultural elements in the late nineteenth and the first half of the twentieth centuries, largely corresponds to the so-called *Dinaric cultural zone* and a part of the *Pannonian* one, whose cultures exerted mutual influence.

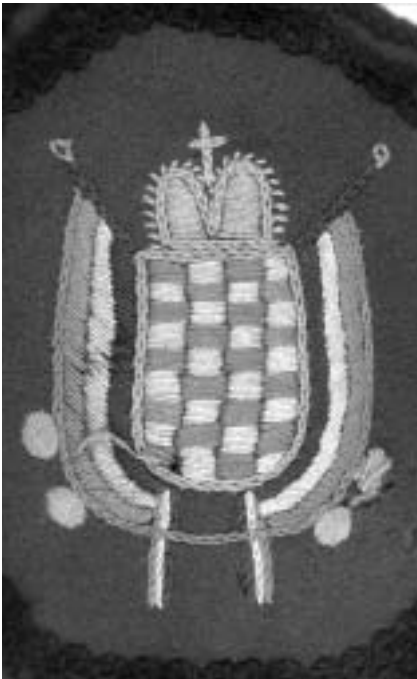
However, it should not be concluded that such a political matrix of folklore was formed only after the establishment of the Ottoman rule. One should note in particular the cult of the heroes, cultivated in epic literature, which was especially accentuated and intensely politically exploited in this region. The author is of the opinion that it was logically taken over into the visual media at a later date, since we must presume that epic oral literature, as a medium for the cult, existed in this region before the Ottoman rule. The tradition thus established has shown itself apt for permanent interpretation of new political concepts up to the present days.

Sanjke otkupljene na Baniji

Lik bana Josipa Jelačića na slavnoskoj tikvici

Hrvatski grb na ličkoj kapi ravnog tjemena

Grb Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca

Lik Petra Zrinskoga na slavnoskoj tikvici

Lička kapa starijeg (stožastog) tipa

